

Můj dům, můj hrad. Formování podoby rodinného bydlení v Brně v letech 1919–1925.

Žabovřesky: od vesnice k zahradní čtvrti

Pavla CENKOVÁ; Aleš HOMOLA

ANOTACE: Článek se zaměřuje na proces zrození rozlehlé obytné zóny v brněnské čtvrti Žabovřesky v první polovině 20. let 20. století, který nahlíží z pohledu urbanistického, architektonického a sociologicko-historického. Území s převládající privátní zástavbou rodinných domů bylo vybráno jako laboratorní vzorek zkoumání preferencí i možností stavebníků nové české střední třídy formující se v Brně v souvislosti se vznikem Československé republiky a Velkého Brna.

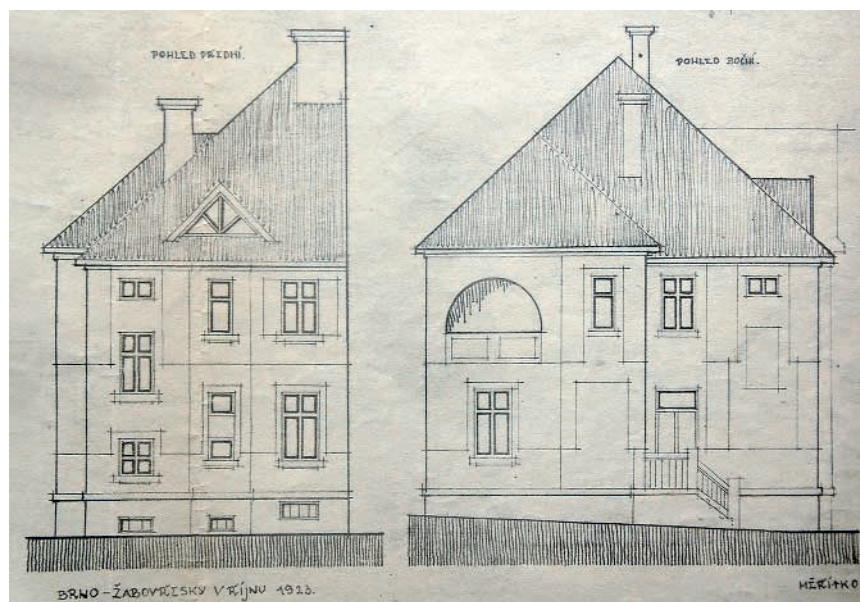
I. Kontexty výstavby rodinného bydlení v Brně ve 20. letech

Naléhavost bytové otázky

Po roce 1918 vyvstaly v českém a moravském prostředí dvě stěžejní architektonické výzvy. První z nich bylo nalezení podoby architektury veřejných budov reprezentujících nový československý stát a jeho instituce.¹ Druhou výzvou bylo řešení aktuální otázky sociálního bydlení a kritického nedostatku bytů, který se projevil již v předválečném období, ale následky 1. světové války jej ještě prohloubily.

Naléhavý problém představovalo především bydlení pro početné masy zaměstnanecké, živnostnické a dělnické populace. Byl spojen s traumatizujícím pocitem neudržitelosti stávajícího stavu a silným očekáváním, že elity československého státu budou v jeho řešení úspěšnější než ty předchozí. Jedním z navrhovaných způsobů řešení byla výstavba malých rodinných domků, určených jedné nebo několika rodinám, které by poskytovaly nejen pouhé ubytování, ale také důstojný domov, odpovídající humanistickým idejím nového státu. „Samostatný domek, proporcemi odpovídající ‚malému člověku‘, se přitom jevil jako nejpersvědčivější vyjádření ideje humanity, lidské důstojnosti a sebevědomí svobodného jedince v politickém konceptu demokratismu.“²

Již v prvním desetiletí 20. století byla zakládána četná bytová družstva, která měla díky společnému postupu více stavebníků usnadnit cestu k získání důstojného bydlení. Klíčovou roli pro masivní výstavbu 20. let však sehrál především *Zákon o stavebním ruchu* (viz dále). Zavedení této zákonné normy mělo nejen rychlý praktický výsledek v akceleraci tempa výstavby, ale také podnítilo odbornou diskusi o podobě městského rodinného domu pro nižší střední vrstvy v architektonických kruzích. Známou skutečností je např. vypsání veřejné soutěže na ideový návrh malého dělnického nebo úřednického domku, iniciované pražským

1

Sdružením stavební tvorby ve spolupráci s klubem *Architekt*, počátkem roku 1922.³ Také v brněnském prostředí téma silně rezonovalo. Podobu moderního rodinného bydlení rozpracovávala skupina architektů zaměstnaných v městské stavební kanceláři (zejména Jindřich Kumpošt, Karel Kotas a Bohuslav Fuchs) a věnovali se mu také další zdejší architekti jako Bohumír Čermák nebo Valentin Hrdlička.

Idea domova

K závažným tématům v soudobé kulturní diskusi, postulovaným v teoretických úvahách architektů, na stránkách odborných časopisů i v samotné tvůrčí projekční činnosti, patřila idea domova. Byla výrazně spojena s představou domova jako idylického soukromého prostoru, do něhož je možné se utíkat před nepřátelským okolním světem a lze jej uzpůsobit vlastnímu pohodlí a nárokům. „Rodinný dům dneška [...] musí být skořápkou naší jako domek hlemýžďův, teplým idylickým úkrytem na-

Obr. 1. František Hrdina, Plán rodinného domu pro Aloise Zatloukala (výřez), Brno, Šmejkalova 695/45, říjen 1923. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1509.

ším, skrytým za zídou nebo za plotem a stro-
my zahrádky.“⁴

Rodinný dům nové doby měl splňovat moder-

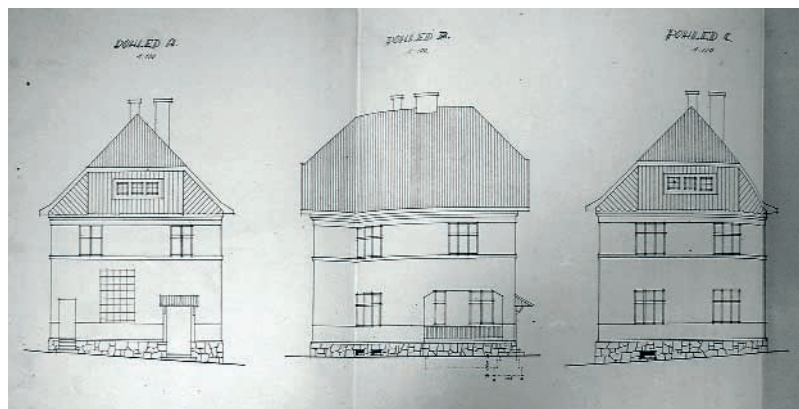
■ Poznámky

1 Rostislav Koryčánek, *Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionalismu*, Brno 2003.

2 Cit.: Pavel Šopák, *Dělnické kolonie. Kotěřův příspěvek k bytové reformě*, in: Vladimír Šlapeta (ed.), *Jan Kotěra 1871–1923. Zakladatel moderní české architektury*, Praha 2001, s. 353.

3 Ibidem, s. 355.

4 Cit.: Emil Edgar, *Jaké rodinné domy lze dnes stavět?*, *Stavitel II*, 1920–1921, s. 130. Citace přejata z: Šopák (pozn. 2), s. 359.

2

Obr. 2. Ludvík Němeček, Plán rodinného domu pro Josefa a Anežku Pohankovy (výřez), Brno, Eleonory Voračické 696/1, nedatováno. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1501.

Obr. 3. Rodinný dům, Brno, Eleonory Voračické 696/1, 1924, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2018.

3

ní trendy technické i estetické a uspokojit zvyšující se nároky na praktičnost a pohodlnost. Rodinné domy a příměstské vily byly chápány jako symboly pokroku střední třídy a hmotné zosobnění ideje domova. U staveb pro rodinné bydlení tak nabývala důležitosti lidská dimenze staveb a navození pocitu intimity, stejně jako dojem solidnosti a reprezentace.

Teorie anglických zahradních měst

Vlivným předobrazem při řešení bytové otázky se stalo anglické hnutí zahradních měst. Zrodilo se na přelomu 19. a 20. století v Anglii a jeho hlavní myšlenkou bylo čelit přelidnění měst tím, že budou vystavěna nová zahradní města, která by v sobě měla slučovat výhody městského i venkovského bydlení. Základ teorie zahradních měst položil Ebenezer Howard ve své knize *Zítřek* z roku 1898.⁵ V jeho představách bylo zahradní město ekonomicky samostatným celkem, situovaným za hranice velkoměsta na izolovaném místě, obklopeným zelenými pásy zemědělské půdy, které měly zlepšovat životní podmínky jeho obyvatel a zároveň zvnějšku omezovat nekontrolovatelný růst městského celku. Zahradní města měla být tvořena nízkou zástavbou individuálních rodinných domků se zahradami. Cílem bylo vytvořit místo prorůstající zelení a organicky propojené se světem přírody, které nabídne alternativu k přehluštěným velkoměstům.

Hnutí zahradních měst zaznamenalo velký ohlas v Evropě i ve Spojených státech a také v českých zemích.⁶ Howardovy teorie však nebyly přejímány přesně, naopak: způsoby uplatnění myšlenky zahradních měst byly v praxi velmi různorodé a nabízely řadu variací, často z ní

byly v redukované podobě přebírány pouze některé teze. V kontextu našeho tématu lze hnutí zahradních měst především chápat jako jeden z ideových inspiračních zdrojů, podněcujících budování předměstských obytných čtvrtí.

Myšlenka finančně dostupného bydlení, které by zároveň představovalo také důstojný domov, jehož podoba byla ovlivněna hnutím zahradních měst, se tak stala ideálem, jehož praktickým důsledkem bylo, že výstavba předměstských rodinných domů se na počátku 20. let stala preferovanou variantou řešení bytové otázky.

Podpora bytové výstavby ze strany československého státu

Nově vzniklý československý stát stál před výzvou kompenzovat ničivé důsledky válečných událostí, jež se projeví v mnoha oblastech, zvláště hospodářských. Situaci konsolidoval řadou mocenských opatření, územněsprávních reorganizací a účelových rozvojových zákonů norem. Mezi ně patřila rozsáhlá zákonodárná činnost podporující výstavbu obytných staveb, aby tak byl vyrovnán tíživý nedostatek bytů.

Zákonodárné politice první československé republiky v oblasti podpory bytové výstavby a jejím výsledkům se nedávno ve dvou studiích věnovala Dana Novotná,⁷ zde tedy tuto problematiku jen stručně shrneme. K základním podpůrným programům československého státu směřujícím k řešení krize a aktivizaci stavebního podnikání patřil zejména *Zákon o stavebním ruchu* č. 281/1919 Sb., doplňovaný a upravovaný zákony č. 219/1920 Sb., č. 100/1921 Sb. a č. 102/1920 Sb., který garantoval státní finanční podporu pro stavebníky malometrážního bydlení. Rozloha, dispozice a kvalita stavby musely být v souladu s kritérii pro udělení státní podpory, její výše byla modifikována dle rozsahu zastavěné plochy, počtu bytových jednotek a počtu obytných místností. Stavebník s finančním krytím stavebního nákladu bankovním úvěrem vybudoval obytný objekt, na který, pokud vyhověl kří-

tériím stanoveným státem pro přiznání dotace (kontrolovaným v rámci státní kolaudace), získal následně po kolaudačním potvrzení oprávnění čerpat státní finanční podporu na splácení půjčky bankovní instituci.

Kontext dotačních stimulů vytvořil příznivé prostředí pro stavební iniciativu široké vrstvy stavebníků, z nichž významná část by bez této státní podpory na vlastní bydlení nedosáhla. V takto vzniklém mimořádně pozitivním klimatu pro investici do bydlení bylo jen v pětiletí 1919–1925 v Československu vybudováno 4 296 bytových domů a 24 289 domů rodinných s celkem 67 605 byty.⁸

Tyto stimulační a podpůrné mechanismy se výrazně projeví také v procesu organizace nové výstavby v prostoru brněnských předměstí, včetně Žabovřesk. Na Moravě a ve Slezsku bylo udělování výše uvedené státní stavební podpory zprostředkováno a kontrolováno *Oddělením pro stavební ruch Zemské správy politické v Brně*, které také vykonávalo státní kolaudace novostaveb. Archiv tohoto úřadu je dochován

■ Poznámky

5 Ebenezer Howard, *To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform*, London 1898.

6 Idea zahradních měst se v českém prostředí setkala s velkým ohlasem. Jejimi propagátory byli např. Rudolf Stockar, teoretik územního plánování Vladimír Zákrevs či umělecký historik Zdeněk Wirth. Byla založena společnost pro zahradní města v Praze a Hradci Králové. Roku 1911 se konala první výstava věnovaná tématu zahradních měst. Kniha Ebenezera Howarda vyšla v českém překladu roku 1924: Ebenezer Howard, *Zahradní města budoucnosti*, Praha 1924. Srov. také František Fabinger, *Bytová otázka, zahradní město podle E. Howarda*, Hradec Králové 1920.

7 Dana Novotná, *Zákulisí bytové výstavby za 1. republiky, Urbanismus a územní rozvoj XV*, 2012, č. 4, s. 9–13. – Eadem, *Zákulisí bytové výstavby – II – Brno, Urbanismus a územní rozvoj XV*, 2012, č. 5, s. 63–67.

8 Novotná, *Zákulisí bytové výstavby za 1. republiky* (pozn. 7), s. 10.

Obr. 4. Ludvík Němeček, Plán rodinného domu pro Ludvíka a Anežku Dvořákovy (výřez), Brno, Eleonory Voračické 662/6, zdří 1922. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1449.

Obr. 5. Rodinný dům, Brno, Eleonory Voračické 662/6, 1923–1924, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2018.

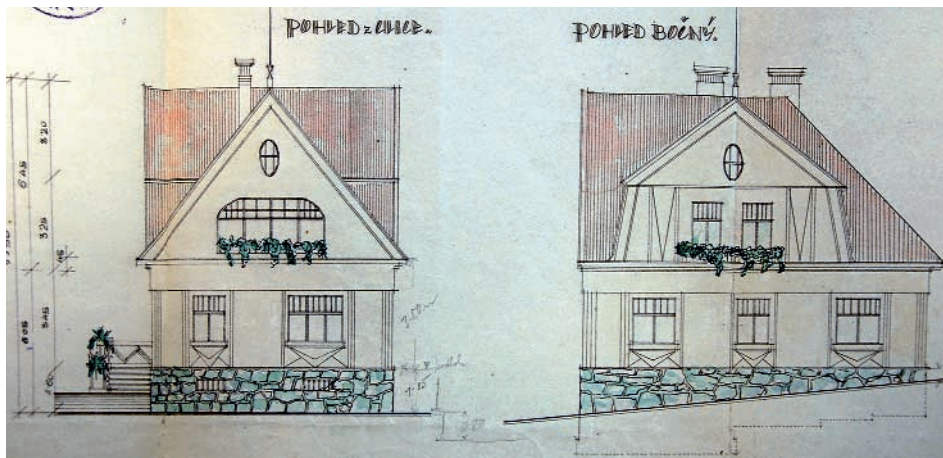
ve fondech Moravského zemského archivu a poskytuje rozsáhlý a mimořádně cenný informační zdroj k meziválečnému stavebnímu podnikání na území celé Moravy.⁹ Ve spisech k jednotlivým stavebním realizacím, u nichž bylo požádáno o podporu, se vedle kolaudačního protokolu nacházejí dokumenty k bankovnímu úvěru, stavebně-technické popisy staveb a uvedení jejich stavebních nákladů, plánová dokumentace a často další cenné údaje o stavebníkovi, staviteli či autorovi návrhu domu. Pro stavební realizace v Žabovřeskách v první polovině 20. let 20. století jsme ve fondu zjistili 88 dochovaných spisových kauz, u nichž je možné určit adresu domu, a tedy spojit archivní údaje s konkrétní stavbou. Materiál, který byl z těchto archivních pramenů vytěžen, tvoří faktografický základ naší studie.

II. Vývoj obytné výstavby v Žabovřeskách Stručně shrnutí vývoje do roku 1920

Žabovřesky, jedno ze čtyř velkých českých předměstí většinou německého Brna (spolu s Královým Polem, Husovicemi a Židenicemi), si po celé 19. století uchovávaly rurální charakter a k procesu transformace v městskou obytnou zónu zde došlo až v prvních dekádách 20. století.

Již od druhé třetiny 19. století se zástavba Žabovřesk výrazně rozrůstala a tento stavební boom byl ve zřejmé souvislosti se souběžným dramatickým rozmachem blízké moravské metropole, která se z provinčního pevnostního města měnila v dynamicky rostoucí průmyslové urbánní centrum. V letech 1834–1869 se v Žabovřeskách téměř zdvojnásobil počet domů, více než zdvojnásobil počet obyvatel a ulicová zástavba obce se protahovala směrem k severním výběžkům Brna. O dvě desetiletí později je již domů i obyvatel v Žabovřeskách opět téměř dvakrát tolik a mezi lety 1900 a 1910 se jejich množství dokonce více než zdvojnásobilo, a to na 658 domů a 4 261 obyvatel rozrůstající se obce. V následující dekádě způsobila stavební i populační útlum válečná léta, aby po vzniku československého státu zažily Žabovřesky monumentální stavební expanzi a definitivní proměnu v městskou obytnou čtvrť s 1 459 domy a 11 270 obyvateli v roce 1930.¹⁰

K prvnímu výraznému zásahu měnícímu podobu zemědělského katastru Žabovřesk došlo roku 1882 zřízením rozlehlého městského le-

4

5

soparku z iniciativy brněnského starosty Christiana d'Elverta a velkostatkáře a soudního adjunkta Ludvíka Odstrčila za přispění císaře Františka Josefa. Na strmých severních a západních svazích Žlutého kopce vznikl rozlehlý lesopark Kaiserwald neboli Císařský les, později po vzniku Československé republiky přejmenovaný na Wilsonův les.¹¹ Lesopark navazoval na rekreační a rezidenční zónu v pisáreckém a jundrovském údolí řeky Svratky a dotvářel tak na západním okraji tehdejší brněnské aglomerace rozsáhlé území estetizované kulturní krajiny, kde se mohla realizovat touha moderního člověka po harmonickém životě v blízkosti přírodních půvabů.

Jak již bylo uvedeno výše, na rozdíl od městských sídel Králova Pole a Husovic a spíše chudinského předměstí Židenic si výrazně agrární a konzervativní Žabovřesky dlouho držely svůj venkovský ráz. Jádrem rozlehlého zemědělského sídliště obklopeného poli, která se rozkládala v mírně zvlněné krajině mezi srostlým masivem Žlutého kopce (Urnberg) a Kraví horou na jihu a Palackého vrchem (Kozí hora) na severu, tvořila na severu vlastní ves Žabovřesky, choulící se od středověku při úpatí Palackého vrchu, a od nich k jihovýchodu vybíhající rabizační ulicovka Vinohrádek, vzniklá roku

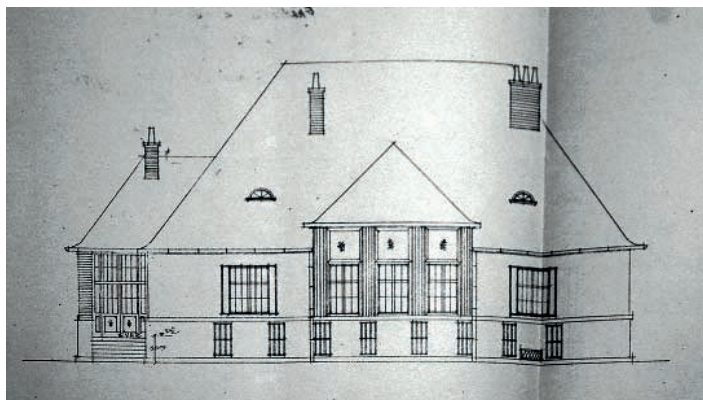
1784 podél cesty z Brna na hrad Veverí. Právě Vinohrádky začaly koncem 19. století plnit funkci jakéhosi „tykadla“ vysunutého jihovýchodním směrem k rostoucí zástavbě Brna. V 90. letech 19. století vystoupala zástavba Vinohrádek jihovýchodním směrem k Brnu až na návrší „Na hříbech“, nacházející se v současných „horních“ Žabovřeskách nad dnešní ulicí Minskou, kde vznikly první ulice blokové zástavby nevelkých řadových domků při křížení dnešních ulic Sirotkova, Králova a Mezníko-

■ Poznámky

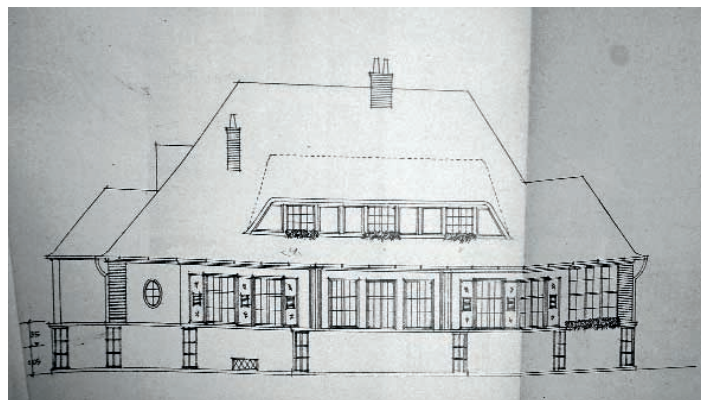
9 MZA, fond B 40 Zemský úřad Brno, I. Manipulace – Zemská správa politická Brno, inv. č. 645, sign. 44 – Stavební ruch 1919–1928, kart. 1425–1568 (dále jen MZA, B 40 I).

10 František Fürst, *Žabovřesky, Vinohrádky a Manice. Stručně jejich dějiny*, Brno 1935, s. 8.

11 Jindřich Chatrný – Dagmar Černoušková (edd.), *Kultura stavění v Brně na počátku 20. století. Brňanům pro poučení, sobě pro radost*, Brno 2011, s. 5. – Ondřej Jakubec – Jiří Kroupa, Brněnská „krajinná okolí“, zahrady a hřbitovy, in: *Dějiny Brna 7. Uměleckohistorické památky. Historické jádro*, Brno 2015, s. 780.

6

7

Obr. 6. František Václavěk, Plány vily zemského rady Viléma Zeislera, plán uličního průčelí (výřez), Brno, Šmídova 661/7, nedatováno. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1557.

Obr. 7. František Václavěk, Plány vily zemského rady Viléma Zeislera, plán zahradního průčelí (výřez), Brno, Šmídova 661/7, nedatováno. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1557.

Obr. 8. Rodinný dům, Brno, Šmídova 661/7, 1923–1924, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2018.

va.¹² Na indikační skice stabilního katastru z roku 1904 je území „horních“ Žabovřesk nad ulicí Minskou urbanisticky vyřešeno rektangulární uliční sítí kolem kolmých odboček z hlavní ulice Minské až po jihovýchodní hranice žabovřeského katastru u ulice Tábor (Laudongasse) a Veveří (Eichhorngasse).¹³ Tuto situaci potvrzuje také téměř soudobý katastrální plán Brna z roku 1906, který ovšem navíc zobrazuje také nový sakrální středobod předměstí, historizující kapli sv. Václava na dnešním Burianově náměstí, a především také nově vybudovanou vlastní vilu architekta Dušana Jurkoviče (z roku 1906) a sousední vilu Josefa Kunze (1907) na nově vymezené ulici Jana Nečase pod severním svahem Císařského lesa.¹⁴

Právě příchod Dušana Sama Jurkoviče sehrál v proměně vesnického sídliště v městskou čtvrť iniciační roli. Proslulé architektonické dílo slovanského architekta, působivě umístěné v prostředí lesního amfiteátru nedaleko převážně slovanské obce, přitáhlo k této lokalitě pozornost české části středních vrstev brněnské aglomerace. V kontextu dobové vypjatého nacionalismu našli středostavovští česky hovořící stavebníci v katastru Žabovřesk jedno z míst, kde se mohly realizovat plány na výstavbu rodinných domů ve zdravém přírodním prostředí nedaleko městského centra a také na území slovanského předměstí, nepoznamenaného stavebními zásahy brněnských Němců.

Krátce před vypuknutím 1. světové války (od roku 1912) tak v Žabovřeskách začala vznikat tzv. Česká úřednická čtvrť. Jednalo se o výstavbu kolonie rodinných domů, situovanou nedaleko Jurkovičovy vily, ve svažitém terénu nad Císařským lesem při dnešní ulici Krondlova a Tichého. Stavebníkem bylo české Úřednické stavební družstvo v Brně, založené roku 1908 v reakci na úspěšnou výstavbu německé úřednické kolonie *Beamtenheim* v dnešní Masarykově čtvrti.¹⁵ V této souvislosti je třeba zmínit, že družstvo pro stavebníky z řad svých členů vydalo dokument *Stavba*, v němž shrnulo zásady a doporučení týkající se stavitelství rodinných domů. Důraz kladený na účelnost a jednoduchost dispozice i výzdoby fasád, „aby se [domy] nezdály ničím jiným, než ve skutečnosti jsou“,¹⁶ který je zde proklamován, lze považovat za určující i pro poválečnou výstavbu první poloviny 20. let.

Výstavba v letech 1920–1925

Vznik Velkého Brna dne 16. 4. 1919 znamenal zásadní změnu. Aktem došlo jednak k definitivnímu potvrzení převzetí správy města do českých rukou, jednak se připojením dvaceti dvou předměstských obcí vytvořil rozsáhlý, oproti předválečnému stavu zhruba dvojnásobný urbánní celek, jehož stavební rozvoj musel být nově urbanisticky řízen. Navíc se projevoval výše zmíněný nedostatek bytů, na který opakovaně upozorňují spisy k udělení státní stavební subvence: „Nedostatek bytů ve Velkém Brně je znám.“¹⁷ V roce 1919 jich v Brně chybělo přes 2 000.¹⁸

Podpůrná legislativní opatření československého státu v oblasti stavebního rozvoje se tak potkávala s touhou po vlastním bydlení, a to ideálně v rodinném domě, sdílenou početnými masami populace: „Těžko čelití touze velké většiny občanstva po rodinném domě.“¹⁹ V Žabovřeskách se ovšem energie vyvolaná státními dotačními stimuly setkala s již připraveným předválečným podhoubím výběžků

8

■ Poznámky

12 Indikační skica stabilního katastru, Žabovřesky, německy Sebrowitz, s občinou Vinohrádky, na Moravě, Berniční okres Brno, litografováno v c. k. litografickém ústavu katastru dle stavu původní mapy z roku 1895, MZA, Stabilní katastr – indikační skici [internetový zdroj]: <http://www.mza.cz/indikacniskici/>, vyhledáno 31. 10. 2018.

13 Ibidem.

14 Dagmar Černoušková, Dům Pod kopcem u Císařského lesa, in: Martina Lehmannová (ed.), Dušan Jurkovič. Architekt a jeho dům, Brno 2010, s. 60.

15 Chatrný – Černoušková (pozn. 11). – Petr Janáč, Valentin Hrdlička: architektonické dílo (diplomní práce), Seminář dějin umění FF MU, Brno 2015.

16 Cit.: Dokument *Stavba*, vydaný Úřednickým stavebním družstvem 1912, soukr. archiv.

17 MZA, B 40 I, kart. 1501, Jana Nečase 594/8 a 595/10, příloha k žádosti.

18 Karel Kuča, Brno, vývoj města, předměstí a připojených vesnic, Praha 2008, s. 162.

19 Cit.: Novotná, Zákulisí bytové výstavby – II – Brno (pozn. 7), s. 64. Motivy stavebníků k realizaci privátního bydlení v samostatném domku ve 20. letech 20. století shrnuje výstižně Rostislav Koryčánek, Stavitelská praxe ve službách moderní architektury. Alois Kuba, Vilém Kuba, Václav Dvořák, in: Petr Pelcák – Ivan Wahla (edd.), Václav Dvořák, Vilém a Alois Kuba. Brněnští stavitelé 30. let, Brno 2002, s. 10.

Obr. 9. Vincenc Kolbinger, Plán dvojvily pro Josefa Kočku a Valentinu Pištělkovou (výřez – uliční průčelí), prosinec 1921, Brno, Jana Nečase 594/8 a 595/10. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1501.

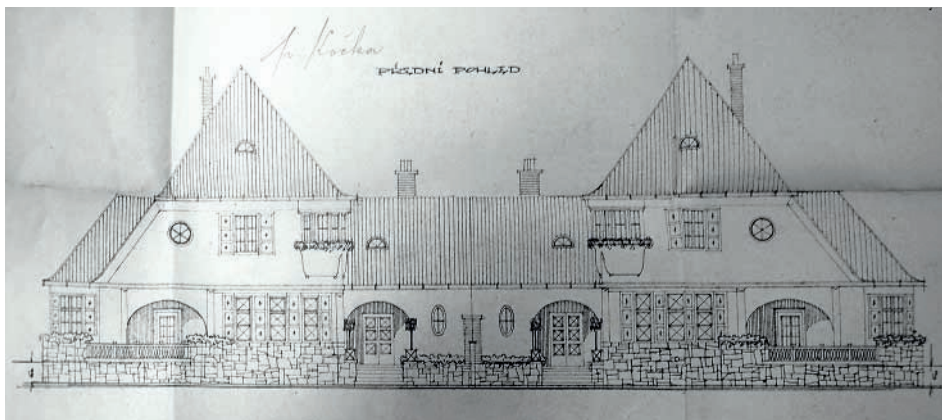
Obr. 10. Vincenc Kolbinger, Plán dvojvily pro Josefa Kočku a Valentinu Pištělkovou (výřez – průčelí do zahrady), prosinec 1921, Brno, Jana Nečase 594/8 a 595/10. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1501.

Obr. 11. Rodinný dům, Brno, Jana Nečase 594/8 a 595/10, 1922, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2018.

a ostrovů ulic rodinných domů a vilových kolonií vysunutých z více stran do volných území žabovřeského katastru a také s obecnou atraktivitou Žabovřesk, nacházejících se relativně nedaleko centra brněnské aglomerace, a přitom v území minimálně průmyslově využitém, zdravém a disponujícím lákavými přírodními sceneriemi. Vlivem předválečné konzervativní obecní správy, která vysokými místními daněmi bránila přílivu chudých zaměstnaneckých vrstev z přelidněného Brna, Žabovřesky sice nevynikaly dobrým stavem infrastruktury, zato zde však nebyly téměř žádné tovární areály a s nimi související chudinská zástavba.²⁰ Nová brněnská čtvrť tak počátkem 20. let nabídl středostavovským stavebníkům téměř ideální prostředí pro uskutečnění snu o vlastním domě v místech kombinujících kvality života městského s možnostmi „bukolického“ života na venkově.

Souběh těchto faktorů vedl k rychlé individuální i developerské obytné zástavbě, pokrývající záhy rozlehlé plochy jihovýchodního extravilánu Žabovřesk kolem Wilsonova lesa a na svazích Žlutého kopce a Kraví hory. Domy vybudované nejčastěji v letech 1922–1924 byly kolaudovány ve velké vlně státních kolaudací v letech 1924 a 1925. Charakter zástavby dodržoval pravidlo: čím blíže k jádru Vinohrádek, tj. k páteřní uliční komunikaci Minská/Horova, jejíž osou jsou Žabovřesky spojeny s brněnským centrem, tím více převažovala řadová zástavba rodinných a nájemních domů, a naopak, čím blíže žabovřeským vilovým koloniím (české úřednické čtvrti „Nad lesem“ a ulici Jana Nečase „Pod lesem“), tím více je zástavba rozvolněná, tvořená samostatně stojícími domy v zahradách. Obě tyto oblasti převažující zástavby mají místa dotyku, kde se pozoruhodně prostupují jak samostatné domy a řadové domy *vilového typu* s klasicizujícím strukturováním hmot, tak zcela nenáročné řadové domky (např. ulice Tolstého či Šmejkalova).

Stavební aktivitu v první polovině 20. let chápeme jako jakési intermezzo mezi pozvolným, ale zřejmým rozšiřováním zón městských rodinných domů navazujících na staré vesnické Žabovřesky v době před 1. světovou válkou

9

10

11

a velkolepým stavebním dotvořením čtvrti v druhé polovině 20. a ve 30. letech. Početným skupinám českých stavebníků přicházejícím po vzniku Velkého Brna do moravské metropole odjinud z Moravy, z Vídně či z Čech byl nabídnut model bydlení vycházející v zásadě z předválečných forem a vsazený do uliční sítě naznačené již před rokem 1914 a dotvořené právě v první polovině třetí dekády 20. století. Před válkou měl ovšem tento typ zástavby do jisté míry exkluzivní charakter ostrůvků kolonií rodinných domů budovaných společenskou a intelektuální elitou. Na počátku 20. let byl však rodinný dům se zahradou poprvé mnohočetně, často developersky stavěn a distribuován pro masu příslušníků střední třídy v celé šíři jejího sociálního spektra.

Pokud porovnáme městské plány Velkého Brna z let 1919–1925,²¹ můžeme názorně pozorovat postupující urbanizaci žabovřeského prostoru jak na velké nížinné ploše na dně

■ Poznámky

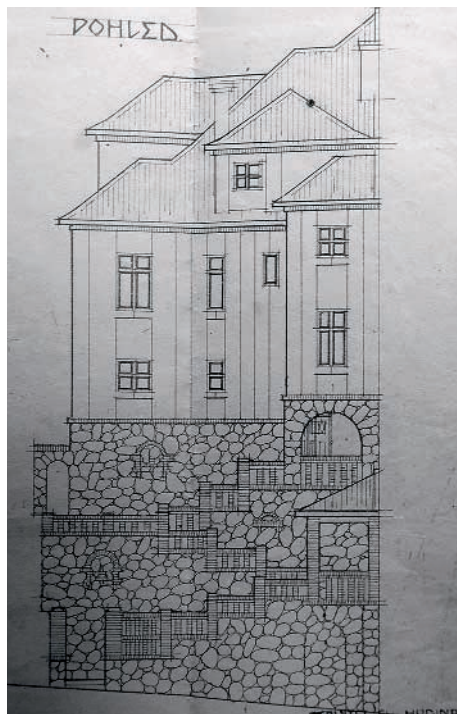
²⁰ Lukáš Fasora, Vztah komunálních elit k otázce modernizace obecní infrastruktury na příkladu brněnské aglomerace v letech 1880–1914, in: Jana Čechurová – Jiří Štaif (edd.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. VI., Sociální dějiny dnes*, Praha 2004, s. 201.

²¹ Jančův plán velkého Brna v měřítku 1 : 11 520 z roku 1919, Jančův plán velkého Brna v měřítku 1 : 11 520 z roku 1921 a plán velkého Brna v měřítku 1 : 11 520 z roku 1925. Dostupné online: <http://www.vilemwalter.cz/ma-py/>, vyhledáno 31. 10. 2018.

12

13

14

údolí řeky Svratky „Pod lesem“, tak na výšinné terase „Nad lesem“ ve svahu Žlutého kopce a Kraví hory. Plán z roku 1919 zachycuje často již před 1. světovou válkou vymezené uliční čáry²² spojující jádro Žabovřesk s vilovými koloniemi v lokalitách „Nad Lesem“ (ulice Zeleného, Eleonory Voračické a Březinova) i „Pod lesem“ (tj. budoucí ulice Šmejkalova, Marie Steyskalové a Bráfova), zatím ale nezastavěné, pouze s náznakově vyměřenými stavebními bloky. Do roku 1925 přibyla „Pod Lesem“ severní strana zástavby ulice Fanderlíkovy, zčásti jednostranná zástavba ulic Šmejkalova a Marie Steyskalové a na návrší „Nad Lesem“ dosud ne zcela zastavěné ulice Zeleného, Eleonory Voračické, Gogolova a Březinova. Tyto ulice již byly navíc díky nově zbudované architektonické dominantě čtvrti, Kounicovým kolejím, napojeny křivkami ulic Králova a Mučednická na

starší zónu blokové zástavby „Na hříbech“, vzniklou už před 1. světovou válkou. Roku 1925 zbývalo ještě mnoho ke stavění, aby byl prostor žabovřeské zóny rodinného bydlení urbanisticky dokončen, kontury tohoto urbánního prostoru však již byly jasně načrtnuty.

III. Stavitelé a stavebníci

Co se týče autorství, u novostaveb rodinných domů v Žabovřeskách se v první polovině 20. let nesetkáváme s architekty zvučných jmen a v naprosté většině se jedná o komerční produkci stavitelských firem. Dominantním hráčem na trhu byla firma Františka Hrdiny. Podobným způsobem, ale v mnohem menším měřítku se pokoušel prosadit své podnikatelské aktivity stavitel Ludvík Němeček, který postavil např. blok řadových rodinných domů na ulici Doležalově a několik domů v ulicích Eleonory Voračické

Obr. 12. František Hrdina, První návrh rodinného domu na ulici Šeránkove (výřez – uliční průčelí), Brno, Šeránkova 638/39, květen 1922. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1444.

Obr. 13. František Hrdina, Realizační plán rodinného domu na ulici Šeránkove (výřez – uliční průčelí), Brno, Šeránkova 638/39, červenec 1922. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1444.

Obr. 14. Rodinné domy, Brno, Šeránkova 638/39 a 639/41, 1922–1923, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2018.

a Zeleného, kde se v jednom případě jednalo o druhou nejdražší námi sledovanou žabovřeskou novostavbu, vilu pro Jana Doležela, ředitele Moravské zemské zastavárny v Brně. Jiným výrazným stavebním podnikatelem byl Vincenc Kolbinger, který jako stavebník postavil a prodal dvě dvojvily v těsném sousedství Jurkovičovy vily v ulici Jana Nečase a jeden dům v navazující ulici Šmejkalově. Ve všech případech se jedná o originální stavby vyznačující se strukturovanou kompozicí bohatě členěných hmot. Pouze u staveb v počtu jednotek bylo zjištěno autorství dalších stavitelů, Valentina Beneše a Františka Václavka. Druhý z nich vybudoval v tehdy slepé ulici Šmídkově, v blízkosti české úřednické kolonie, vilu pro moravského zemského radu Viléma Zeislera.

Mezi stavitelskými realizátory čerpajícími subvenci ze státních podpůrných stavebních programů nacházíme také nemajetné zednické mistry, jako byl zednický mistr z Komína Josef Pospíšil, který navrhl a postavil dvojdom v ulici Zeleného, zkolaudovaný v roce 1924. V žádosti o udělení státní podpory uvádí následující: „Jos. Pospíšil provádí stavby jako zednický mistr, vydělává průměrně jen v letních měsících týdně asi 250,- Kčs. Žena jest zaměstnána v domácnosti, tudíž nevydělává. Stavba tato byla prováděna z nouze o byty a kvůli nezaměstnanosti. Veškeré svoje úspory vložily (sic) do stavby a musí se starati o 3 nezaopatřené děti.“²³ Podobně na tom byli zednický mistr v Obřanech Karel Kučera (jedna realizovaná stavba) nebo zednický mistr Josef Horák (jedna realizovaná stavba).

Po roce 1925 se spektrum autorů významně rozšiřuje. Do Žabovřesk přicházejí mladší a více avantgardně zaměření tvůrci, jako např.

■ Poznámky

²² Např.: „Stavební čára jest ustanovena povolením č. 10800 ze dne 1. 3. 1914“, cit.: MZA, B 40 I, kart. 1435, Foustkova 545/2–Tichého 3, žádost o státní stavební podporu.

²³ Cit.: MZA, B 40 I, kart. 1478, Zeleného 614/28, žádost okresní správě stavební.

firma Václava Dvořáka a bratří Viléma a Aloise Kubů, vnášejíci do zdejšího prostoru puristicky a funkcionalisticky orientovanou zástavbu.

Příklad developera: František Hrdina

Významná část žabovřeských novostaveb vznikla jako produkt stavebního podnikání jednoho z prvních brněnských velkodesveloperů, stavitele Františka Hrdiny,²⁴ žabovřeského rezidenta, který se v první polovině 20. století na tento segment výstavby zaměřoval.²⁵ Skupoval rozsáhlé pozemky, na nichž budoval rodinné domy, které pak prodával zájemcům o nové bydlení, tzv. „čekatelům“, na které bylo po uskutečnění prodeje převedeno vlastnické právo, stejně jako úvěrové závazky vůči finančnímu ústavu i povinnosti vyplývající z udělené subvence vůči státu. Proslul coby nesmlouvavý podnikatel, který tvrdě vymáhal všechny závazky stvrzené kupitelem a se svými klienty nezářídka vstupoval do soudních sporů.

Hrdinova firma byla nesmírně produktivní. Typické „Hrdinovy domky“ najdeme téměř ve všech brněnských předměstích, nejen v Žabovřeskách a sousedním Králově Poli, ale také např. v Husovicích, Židenicích, Černých Polích, Pisárkách, Řečkovcích, Masarykově čtvrti apod. V dolních Žabovřeskách – „Pod kopcem“ Hrdina realizoval rozsáhlou výstavbu v ulicích Fanderlíkova, Slezská, Šmejkalova a Marie Steyskalové, v horních Žabovřeskách – „Na hříbech“, na svazích Kraví hory v ulicích Sirotkova a Šeránkova a ještě výše, v sousedství české úřednické čtvrti, v ulici Eleonory Voračické.²⁶

Pro Hrdinu je typický šablonovitý přístup k půdorysné skladbě i formálnímu provedení jím postavených domů, takže jeho stavby lze často poznat pouhým pohledem. Firemní produkce opakuje několik uniformních typů, které jsou u jednotlivých domů pouze obměňovány. Ne zcela přesně zodpovězenou otázkou zůstává, kdo byl tvůrcem prvotních architektonických návrhů. František Hrdina zaměstnával v technické kanceláři své firmy několik projektantů, kteří se na podobě firemní produkce zřejmě podíleli.²⁷ Je však pravděpodobné, že typové rodinné domy realizované zhruba mezi lety 1919–1925 v Žabovřeskách projektoval sám František Hrdina. Pro tuto úvahu svědčí zejména jejich vzájemná podobnost i přímá formální návaznost na nejstarší Hrdinovy stavby v Hulíně.

Mezi zajímavé okolnosti patří předpokládaný vliv předválečné tvorby architekta Valentina Hrdličky na podobu vlastních Hrdinových projektů první poloviny 20. let. S Hrdličkou se František Hrdina osobně znal, setkali se už v ateliéru Dušana Jurkoviče, kde oba nějaký čas praktikovali. Valentin Hrdlička pro Hrdinu

následně vyprojektoval jeho vlastní dům s ateliérem, postavený v roce 1909 (Sirotkova 472/45). Hrdina poté pracoval jako dodavatel Hrdličkou projektovaných vil v české úřednické čtvrti.²⁸ Vzájemnou spolupráci potvrzuje také architektní záznam ve vlastním soupisu prací z roku 1914: „*Stav. Hrdinovi: Návrhy a detaily stavební, návrhy na vnitřní zařízení rodinného domu v Žabovřeskách, Čechova ul.*“ a „*Návrhy a detaily 8 rodinných domků v Žabovřeskách*“.²⁹ Je tedy pravděpodobné, že Hrdlička pro Hrdinu vypracoval návrhy několika rodinných domů, z nichž pak Hrdina vycházel a na jejichž základě vytvářel své projekty. U mnoha Hrdinových domů z první poloviny 20. let můžeme sledovat formy, které jsou v podstatě redukovanou podobou Hrdličkových vil z předválečného období.

Typické rodinné domy firmy Františka Hrdiny mají celkově klasicizující vzhled. Domy obdélného půdorysu mají nejčastěji vertikálně orientované obdélné uliční průčelí, velmi často vrcholící výrazným centrálně umístěným trojúhelníkovým štítem, jehož plocha je prolomena centrálně umístěným obloukovým oknem. Pokud není využit trojúhelníkový štít, nahrazuje jej alespoň do ulice orientovaný trojúhelníkový vikýř. Stavby se vyznačují robustními hmotami a mají výrazné jehlancové nebo mansardové střechy. Velmi často (zejména u koncových domů jednotlivých bloků či nárožních staveb) je využito takové řešení, kdy je k hlavnímu vertikálně orientovanému kvádrovému tělesu aditivně připojeno nižší postranní krychlové těleso s bočním vstupem do domu. Hrdina také často využívá obloukově završené lodžie v patře či tradiční prvek středověkého rizalitu. Fasády člení vertikálními lizénami s jemnou profilací umístěnými většinou mezi okny. Ačkolí se jednalo o komerční nízkonákladovou výstavbu bez ambicí „vysoké architektury“ a zároveň o výstavbu postulující tradiční architektonický postoj, který nekorespondoval s nastupující architektonickou avantgardou, nelze původním Hrdinovým řešením upřít překvapivou míru kvality. Bohužel, téměř všechny Hrdinovy domy z první poloviny 20. let jsou zničeny degradujícími novodobými zásahy a pouze výjimečně se dochoval jejich původní stav.

Stavebníci – obyvatelé nově budovaných domů

Množina stavebníků (či čekatelů staveb) je velice pestrá, spojuje ji ale téměř úplně příslušnost k středním sociálním vrstvám s velkou převahou zaměstnání úřednického charakteru. Z prostředí manuálně pracujících vzešel jen Josef Pospíšil, dílovedoucí ve slévárně a strojírně Bratří Poncové, s. r. o., v Brně – Králově Poli, čekatel domku na ulici Fanderlíkově 588/32. K nižším vrstvám příslušeli také sou-

rozenci Alois a Marie Výrostkovi, krejčovský dělník u firmy Hartmann v Brně a ošetřovatelka v Zemské nemocnici v Brně (kteří nicméně disponovali potřebným vstupním kapitálem 30 000 Kčs) a rovněž krejčí František Zeman, stavebník domu Eleonory Voračické 667/19, který uvádí, že „...jeho výdělek činí průměrně 600,- Kčs měsíčně a že manželka jest churavá“.³⁰

Na opačné straně příjmové škály se nacházel moravský zemský rada Vilém Zeisler, čekatel vily v nároží ulic Šmídkova 661/7 a Tichého, kterou pro stavebníka, *Obecně prospěšné stavební a bytové družstvo zaměstnanců Hypoteční a Zemědělské banky moravské v Brně*, zbudoval roku 1923 stavitel František Václavek za

■ Poznámky

24 František Hrdina (* 11. 3. 1880 v Hulíně, † 7. 2. 1960 v Brně), archiv jeho firmy je dochován v Moravském zemském archivu v Brně: MZA, fond H 755 František Hrdina, stavitel, Brno (1892) 1907–1952. Jedná se o rozsáhlý archivní materiál, jehož hlubší odborné zpracování dosud neproběhlo. Úvod inventáře fondu také obsahuje aktuálně dostupné Hrdinovy životopisné údaje, které z tohoto zdroje dosud přebírali o Hrdinovi publikující autoři: Marie Durdová, Úvod, in: *František Hrdina, stavitel, Brno (1892) 1907–1952. Prozatímní inventární seznam*, Moravský zemský archiv v Brně 2004, s. 1–6. Srov. Lenka Kudělková, Příběh jednoho domu – brněnský palác Alfa, in: *Forum Brunense. Sborník prací Muzea města Brna*, Brno 2009, s. 141–150. – Eadem, Konvalaria není jen konvalinka. Z historie firmy a obytného a obchodního paláce Aloise Mikulášky Konvalaria v Brně, in: *Forum Brunense. Sborník prací Muzea města Brna*, Brno 2011, s. 119–130.

25 Z 88 sledovaných novostaveb rodinných domů jich Hrdinova firma postavila 54.

26 Ve druhé polovině 20. let 20. století Hrdina stavěl v ulici Březinova (sousední rovnoběžná ulice s ulicí Eleonory Voračické), kde se potkal s konkurenční developerskou výstavbou Aloise a Viléma Kubových a Václava Dvořáka, kteří zpočátku pro Hrdinu pracovali. Rostislav Koryčánek (pozn. 19), s. 10–11.

27 Znám je např. případ autorského podílu Hrdinova zaměstnance Karla Bezrouka na vzniku finální podoby paláce Alfa, navrženého Bohuslavem Fuchsem. Viz Denisa Kujelová, *Alfa passage* (diplomní práce), Seminář dějin umění FF MU, Brno 2007, s. 22–25.

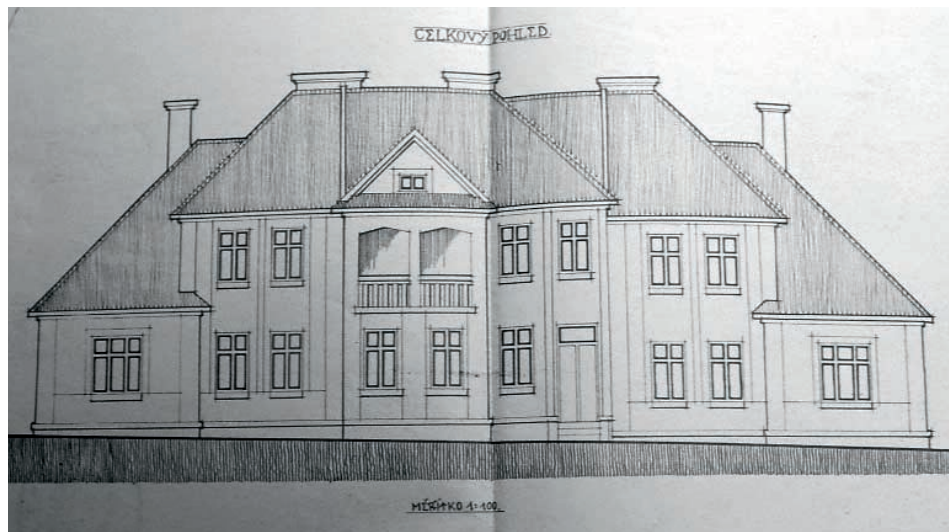
28 Petr Janáč, *Valentin Hrdlička: architektonické dílo* (diplomní práce), Seminář dějin umění FF MU, Brno 2015, s. 14–19, 28.

29 Cit.: Archiv města Brna, fond R 39 Brněnské umělecké spolky, Valentin Hrdlička, Soupis prací architektonických (rukopis).

30 MZA, B 40 I, Zemský úřad Brno, kart. 1473, Eleonory Voračické 667/19, žádost o udělení státní podpory.

31 Bezprecedentní samozřejmě v rámci vybrané množiny subvencovaných stavebníků v katastrálním území Žabovřesky v první polovině 20. let 20. století.

15

16

zcela bezprecedentní částku 345 358 Kčs před jejím umělým snížením o třetinu v rámci pokusu o získání státní stavební subvence.³¹ Vzhledem k hodnotě domu působí úsměvně Zeislerovo odůvodnění žádosti, v kterém uvádí: „Čekatel bydlí dosud s příbuznými, kteří jej na studiích vydržovali, ve společné domácnosti a musí se postarat o byt pro ovdovělou matku a sestru, vdovu po padlém ve válce učiteli ledeckého okresu. Čekatel jest v VI. hod. tř. stát. úředníků bez jmění a jest jen sto postarat se pomocí příbuzných o potřebnou zákonnitou hotovost ve výši 15% celkového stavebního nákladu.“³² Jiným movitým stavebníkem byl Jan Doležel, ředitel Moravské zemské zastavárny v Brně s přiznaným příjmem 2 600 Kčs měsíčně, pro kterého stavitel Ludvík Němeček postavil vilu na ul. Zeleného 653/11. Náročnější vilovou stavbu postavil roku 1922 také stavitel Vincenc Kolbinger v ulici Jana Nečase čp. 594/8 a 595/10, poblíž Jurkovičovy vily. Dvojdům v ceně celkového stavebního nákladu 269 481 Kčs následně prodal čekatelům, ka-

pitánu Josefu Kočkovi a choti štábního kapitána Valentině Pištělkové.

Většina stavebníků pocházela ze středních vrstev s uváděným úřednickým zaměstnáním mužských živelů rodin z oblasti státní správy a samosprávy (např. první zemský zřízenec, asistent účetního odboru zemské správy politické v Brně, výše uvedený moravský zemský rada), pošt (např. vrchní poštovní adjunkt, vrchní poštovní oficiál, účetní rada poštovního ředitelství), železnic (např. vrchní revident Čs. státních drah), školství (např. odborný učitel, literární učitelka, řídící učitel ve výslužbě, inspektor státních menšinových škol), armády a policie (např. kapitán, kapitán vojenské zásobárny, vrchní inspektor čs. bezpečnostní stráže v Brně-Žabovřeskách) či soukromých firem a společností (např. úředník báňské a hutní společnosti, úředník hotelové společnosti v Brně). Jen ve dvou případech se v uvedených povoláních objevuje živnostník (majitel krejčovského závodu, obchodník) a jen jednou lékař, soudce a duchovní (penzionovaný katolický farář – no-

Obr. 15. František Hrdina, Plán řadového bloku na ulici Eleonory Voračické (výřez), Brno, Eleonory Voračické 683/11, 684/13, 685/15, nedatováno. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1503.

Obr. 16. Řadové rodinné domy, Brno, Eleonory Voračické 683/11, 684/13, 685/15, 1923–1924, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2018.

vě duchovní Československé církve). Pokud jsou stavebníky ženy, jde o samostatně se žijící a patrně svobodné osoby (administrátorka v redakci časopisu Den v Brně, učitelka) anebo vdovy s důchodem po zemřelém manželovi či s jiným majetkovým zabezpečením (vdova po vrchním soudním radovi, soukromnice).³³

Náklady na stavbu, z nichž byla vypočítávána státní podpora, se u této nejpočetnější skupiny stavebníků, resp. čekatelů stavby nacházely v rozpětí cca 90 000–140 000 Kčs. Je pozoruhodné, že dvě ze třinácti dražších staveb si postavili odborní učitelé a z hlediska příjmu druhým nejlépe placeným stavebníkem byl inspektor státních menšinových škol Antonín Votava se služným 2 500 Kčs měsíčně.³⁴

Odůvodnění potřeby stavby domu bylo v žádostech o státní stavební podporu místy formulováno až nechtěně komicky. Josef Fajt, úředník státního pozemkového úřadu, majitel dvou měřic polí a stavebník domu Královopolská 728/16, o sobě uvádí: „Jelikož jest dosud svobodný pouze z toho důvodu, že nemůže nalésti [!] rodinného bytu, předpokládá v době nejbližší přikročiti ku stavbě vlastního rodinného domku na svém pozemku v Žabovřeskách, jelikož jest k tomuto kroku okolnostmi donucen.“³⁵

Ze spisového materiálu vyplývá, že sociálně ohroženými stavebníky byly často ženy. Přestože jsou lamentace na špatné osobní poměry jakýmisi topoi v odůvodněních žádostí o subvenci, u některých ze ženských žadatelek vystupuje z řádků osobních připsů reálná úzkost z ekonomické situace. Například Anna a Marie Karlíkovy, stavebnice domu Sirotkova

■ Poznámky

32 MZA, B 40 I, kart. 1557, Šmídkova 661/7, žádost o udělení státní podpory.

33 Samostatných ženských stavebníků figurujících nejčastěji jako soukromnice je ve vybrané množině 88 žabovřeských stavebních realizací celkem 19, tedy vzhledem k dobovým společenským normám poměrně hodně, a u řady z nich je možné předpokládat, že se jedná o vdovy po padlých z 1. světové války.

34 MZA, B 40 I, kart. 1555, Antonín Votava, Fanderlíkova 591/38, Bráfova 11, žádost o udělení státní podpory.

35 Cit.: MZA, B 40 I, kart. 1445, Královopolská 728/16, žádost o udělení státní podpory.

598/64, uvádějí, že jsou „svobodné sestry, dcery výměnkáře z Chocně, soukromnice, měly 25 000,- v hotovosti jako investici do stavby, obsluhují starého otce, Marie vede domácnost prof. Mariánka v Brně, žijí v poměrech majetkově neutěšených, Anna dostává nájemné od studentů, které má na bytě, 150,- měsíčně, Marie od zaměstnavatele 100,- měsíčně“.³⁶ Ve spise Žofie Melkusové, majitelky domu Fanderlíkova 584/16, se na referátníku kolaudačního protokolu vyhotoveného oddělením pro stavební ruch Zemské správy politické v Brně v přípisu ze dne 22. září 1924 adresovaném ministerstvu veřejných prací v Praze uvádí: „Ve smyslu shora uvedeného výnosu přikládá se kolaudační protokol (originál a kopie), schválený plán, pak přehledná tabulka s podotknutím, že ze stanoviska technického nelze ničeho namítati proti pravidelnému vyplácení finanční podpory. Jelikož se kupitelka nalézá ve veliké finanční tísní a hrozí jí exekuce domku, prosí o urychlení finanční podpory, aby se tím zabránilo finanční katastrofě.“³⁷

V některých případech je zřejmé, že stavebník i přes velkorysou státní stavební pomoc přepjal stavbou své finanční možnosti a dostal se do neudržitelné situace. Stavebníci domu na ul. Marie Steyskalové 645/28, obchodník v Žabovřeskách František Volf a jeho manželka Žofie, prodali již roku 1927 dům Štěpánovi a Vlastě Dupalovým s vyhrazeným právem doživotního obývání jedné světničky v přízemí.³⁸

Bizarní kontury má případ slušně vydělávajícího vrchního policejního inspektora Rudolfa Měkkého (2 000 Kčs služného měsíčně), jehož stavební investice v Žabovřeskách skončila exekucí. Měkkého dům na Sirotkově 596/60 byl roku 1927 po exekuci vydražen a zakoupen brněnským advokátem Leopoldem Traplem. V rukopisném záznamu přednosty oddělení pro stavební ruch Zemské správy politické Dostala je ke kauze uvedeno, že „nachází se dosud ve vlastnictví Rudolfa Měkkého. Týž pronajal domek na podzim loňského roku ženatému nájemníku (jménem Horákovi), jenž užívá všech místností k účelům obytným jak původně určeno. Z blízkého okolí stavebníkova pak vyšetřeno, že Měkký pronajal domek hlavně z toho důvodu, aby mohl z činže, vybrané prý na několik roků předem, opatřit aspoň z části provozovací kapitál do obchodu, který si jeho manželka otevřela v Brně, kamž se vlastně také sám přestěhoval. Při tom upozorňuji na okolnost, že nedostojí-li stavebník svým finančním závazkům, bude zmíněný domek 15. listopadu t. r. prodán v exekuční dražbě, neboť Měkký se nachází v neobyčejné finanční tísní“.³⁹

Většina stavebníků ovšem povinností vyplývajícím ze subvenčního programu řádně došla. Příkladem může být již zmíněný Alois Zatloukal, jediný soudce z množiny žabovřeských stavebníků první poloviny 20. let čerpajících státní stavební podporu. Zatloukal zahájil roku 1916 svou dráhu okresního soudce v Plumlově u Prostějova a poté ve Slavkově u Brna, odkud 1. 6. 1924 přestoupil ke krajskému soudu do Brna. Jako živitel rodiny, která kromě manželky a dvou dětí čítala ještě rodiče jeho ženy, hledal pro své blízké vhodný příbytek. Zaneprázdněnému soudci pomohl tchán, který se na jaře roku 1924 osobně vydal do Žabovřesk, které byly známy jako přívětivá zóna rodinného bydlení s aktuálně probíhající výstavbou, a zde v ulici Šmejkalově (v letech 1909–1945 Havlíčkově) nalezl vhodný, dosud nedostavěný dům, budovaný stavitelem Hrdinou (obr. 1).⁴⁰ Dům v ulici Šmejkalova 695/45 byl postaven v období od 23. 12. 1923 do 21. 8. 1924, kdy bylo povoleno jeho obývání. Kolaudace proběhla 30. ledna 1925, cena stavebního nákladu domu byla 82 181 Kčs, státní subvence čítala 75 000 Kčs. Šestičlenná rodina doplněná o služku se přistěhovala do polořadového, jednopatrového, částečně podsklepeného domu o výměře 79 m², o němž vrchní stavební rada Ing. Robert Oberländer v kolaudačním protokolu uvedl, že „působí dobrým dojmem a jeví se všude, pokud možno zjistiti solidní a odborně a pečlivě provedení prací a dodávek a použitých bezvadné látky stavební“.⁴¹ Nevelký dům obklopený rozlehlou zahradou se v zásadě dochoval v poměrně autentickém stavu, zaniklo ovšem původní členění fasád.

Záhy, již roku 1926, byly do novostavby provedeny dva výraznější zásahy. Velký lunetový otvor otevřený rohové lodžie v patře byl na východní straně zazděn a na straně severní uzavřen prosklenou vyplní. Nově vzniklá uzavřená prostora začala být záhy využívána k obytným účelům. Vstup do domu byl opatřen dřevěným zádveřím umístěným na drobné terase při vstupním schodišti. Obě tyto změny byly provedeny s povolením Stavebního oddělení jako garanta dodržování podmínek státní subvence, a zejména při uzavření lodžie, a tedy faktickým zvětšení obytné plochy domu, se musel JUDr. Zatloukal zaručit, že vzniklá místnost nebude užívána jako obytná, nýbrž jako technická. V žádosti o povolení uzavření lodžie argumentuje stavebník, že prostora orientovaná k severovýchodu není použitelná ani v létě, kdy zde studeně profukuje, ani v zimě, kdy závěje sněhu v lodžii dokonce znemožňují užívat i přízemní pokoj pod ní. Garantuje, že zazděnou lunetu lodžie ponechá v podobě mělké niky, aby

ráz domu zůstal zachován. Sledujeme zde jev, který se v různých modifikacích opakuje v mnoha stavebních kauzách se státní subvencí. Aby se stavebník „vešel“ do kritérií přidělení státní podpory, omezil formálně obytnou plochu domu tak, že některé stavební konstrukce vytvářely otevřený prostor, který nebyl funkčně obytný, ale který mohl být v budoucnu na obytný snadno adaptován. Typická „hrdinovská“ lodžie v patře tak působí jako elegantní metoda, jak nabídnout vlastníkovu stavbu s potenciálně větší výměrou obytné plochy a současně se získanou státní stavební podporou.

IV. K formálnímu charakteru sledovaných staveb

Za současného stavu bádání je nesporné, že v architektuře první třetiny 20. století souběžně koexistovala celá řada stylových forem. Důležitá byla pozornost badatelů upřena zejména ke stavbám meziválečné architektonické avantgardy anebo k těm, které k tomuto proudu vývojově směřovaly, a hodnotícím měřítkem byla míra jejich inovace. Pro období 10. a 20. let, které se vyznačovalo hledáním a experimentováním s různými možnostmi forem, je ale typická právě pluralita architektonických přístupů, kdy se vedle modernistické avantgardy projevuje také neméně zajímavý druhý proud „jiné moderny“⁴² či moderny tradicionalistické,⁴³ kladoucí důraz na tradici a estetickou stránku díla a vycházející především z wagnerovského pojetí nové moderní architektury, která není za-

■ Poznámky

³⁶ Cit.: MZA, B 40 I, kart. 1505, Sirotkova 598/64, žádost o udělení státní podpory.

³⁷ MZA, B 40 I, kart. 1477, Fanderlíkova 584/16, referátník kolaudačního protokolu, 22. 9. 1924.

³⁸ MZA, B 40 I, kart. 1546, Marie Steyskalové 645/28, žádost o udělení státní podpory.

³⁹ MZA, B 40 I, kart. 1557, Sirotkova 596/60, Zemská správa politická, oddělení pro stavební ruch, Exekuce vrchního policejního inspektora Rudolfa Měkkého, Placení příspěvků (rukopisný záznam přednosty Dostala na referátníku spisu č. 5990 z 15. 10. 1926).

⁴⁰ Zdroj: Rodinný archiv rodiny Zatloukalovy, Brno.

⁴¹ Cit.: MZA, B 40 I, kart. 1509, Šmejkalova 695/45, kolaudační protokol z 30. 1. 1925.

⁴² Jindřich Vybíral, *Leopold Bauer: heretik moderní architektury*, Praha 2015, s. 23. Pro „druhý“ – tj. nefunkcionalistický proud meziválečné architektury se v odborné literatuře používá více termínů v různých kontextech: „klasicizující moderna“, „racionalistická moderna“, „individualizovaná moderna“ aj. Podrobný rozbor těchto pojmů není v studii daného rozsahu možný.

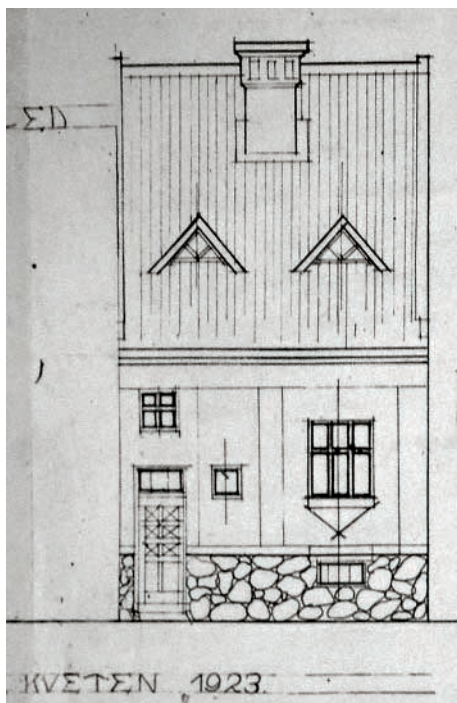
⁴³ Termín navrhovaný autory článku.

17

18

19

Obr. 17. Řadové rodinné domy, Brno, Doležalova 708/8, 709/10, 710/12, 711/14, 1922–1923, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2018.

Obr. 18. Řadové rodinné domy, Brno, Šmejkalova 558/25, 633/27, 635/29, 636/31, 1923, současný stav. Foto: Martin Kučera 2018.

Obr. 19. František Hrdina, Plán řadového domku na ulici Šmejkalově (výřez), Brno, Šmejkalova 635/29, květen 1923. MZA, B 40 I, kart. 1441.

ložena na rozkolu tradice a inovace, ale na jejich přirozeném souznění. Typická pro její formální projevy je tvůrčí a ve výsledku často překvapivá synkreze nejružnějších inspiračních zdrojů, mezi které v brněnském prostředí patřila zejména vídeňská moderna Otto Wagnera a jeho žáků, architektura Dušana Jurkoviče transformující moti-

vy venkovských vernakulárních staveb, teorie a formy přebírané z anglických vzorů či z Heimatstilů německojazyčných regionů. Kromě těchto inovativních inspirací bývá v těchto stavbách čerpáno i z dědictví tradiční řadové architektury, což vytváří svébytné napětí dané vrstvením tradičních a modernistických prvků.

Tuto koexistenci různých stylových forem můžeme sledovat na řešeních rozličných architektonických úloh, tedy i na obytné výstavbě v kontextu předměstí, jíž se v tomto textu věnujeme. Zde se ovšem dostáváme k určité proporční nevyrovnanosti: linie avantgardní funkcionalistní obytné výstavby či výstavby k funkcionalismu směřující byla v minulosti zevrubně odborně zpracována,⁴⁴ naopak masová výstavba rodinných domů pro střední vrstvy, vznikající rychlým tempem zhruba mezi lety 1920–1926, zůstávala dosud opomíjena, zejména proto, že zástavba tohoto druhu formálně vycházela ještě z předválečných kořenů a lze ji zařadit do zmínovaného proudu oné „jiné“ či tradicionalistické moderny.

Jak lze tedy tuto „běžnou“ předměstskou obytnou výstavbu stručně charakterizovat? Cílem dobových realizátorů bylo nalézt takový modus staveb, jenž by zohlednil reálné ekonomické možnosti stavebníka, respektoval by požadavky na určitou důstojnost jeho sídla a zároveň by vyslyšel volání po malebnosti a intimitě domova. Výsledkem tohoto hledání pak byly obytné stavby, které vycházely z dobových představ o vile, jež však byla v tomto pojetí výrazně prostorově redukována, při současném zjednodušení náročného formálního aparátu. Jejich řešení byla inspirována anglickými vzory, z nichž čerpaly již předválečné stavby prvního desetiletí. Zatímco pro vilovou výstavbu přelomu 19. a 20. století bylo typické přejímání vernakulárních motivů a využití folklorních citací, již během 10. let převážil nový pohled, který se naplno uplatnil také v první

polovině 20. let: formálně úsporné, utilitární řešení, sporadicky využívající tradičních forem řadové architektury. Výzdoba fasád nebyla zahrnována, měla však být „plošná a jednoduchá“, což bylo vnímáno jako přednost, známka vkusu a smyslu pro uměřenost.⁴⁵ Forma běžných rodinných domů se tak vyznačovala neokázalým architektonickým rukopisem, spojujícím formální řeč moderní architektury se stavitelskou tradicí. V dobových komentářích byla zdůrazňována jejich účelnost, jednoduchost a praktičnost.⁴⁶ V kontextu dobového nacionálního soupeření lze tyto proklamace zároveň chápat i jako jisté ideologické vymezení se vůči starší vrstvě německé vilové zástavby historizujících a eklektických forem, situované v oblastech jako Masarykova čtvrť, ulice Hlinky, Pisárky, část Jundrova či Černá Pole.

Žabovřesky zůstávají příkladnou lokalitou pro možnosti určení podrobnější typologie nově vznikající obytné zástavby v předměstských zónách a při pohledu na rozsáhlý materiál, který se v rámci výzkumu podařilo zpracovat, lze konstatovat, že ústřední část nové výstavby tvořily dva hlavní typy: 1. samostatně stojí-

■ Poznámky

⁴⁴ Jako příklad z území Žabovřesk může sloužit proslulá kolonie *Nový dům*, situovaná mezi dnešními ulicemi Bráfova, Drnovická, Šmejkalova a Petřvaldská, ukázkový obytný komplex šestnácti funkcionalistických rodinných domů, zbudovaných v roce 1928 v souvislosti s brněnskou *Výstavou soudobé kultury*. Viz např.: Jindřich Chatrný – Dagmar Černoušková – Pavel Borský (edd.), *Nový dům Brno / New House Brno / 1928*, Brno 2018.

⁴⁵ „*Facada budovy jest jednoduše, avšak vkusně upravena.*“ MZA, B 40 I, kart. 1503, Eleonory Voračické 683/11, technický popis stavby, nedat.

⁴⁶ Viz např. dokument *Stavba* (pozn. 16).

cí dům nebo dvojdom a 2. bloky řadové zástavby. Oba tyto typy rodinné zástavby se dále pokusíme podrobněji charakterizovat a zmíníme konkrétní vybrané příklady – na jedné straně stavby nejtypičtější, na straně druhé nejvíce zajímavé.

Samostatně stojící dům nebo dvojdom

Samostatně stojící dům nebo dvojdom umístěný uprostřed zahrady navazoval na starší typ reprezentativní předměstské vily, jehož těžiště spatřujeme ještě v předválečném období. Architektura velkých předválečných vil tak předznamenala méně nákladné domy z první poloviny 20. let, které vznikly formální a prostorovou redukcí vily. V dobových textech jsou takové domy charakterizovány jako postavené *ve vilovém stylu*,⁴⁷ přičemž „idea vily“ zde neslouží pouze jako formální vzor, ale evokuje také dostatečně důstojné obydlí, zachovávající vysokou míru reprezentace.

Nejčastěji se jednalo o typově podobné jednopatrové domy čtvercového či obdélného půdorysu, s typickými mohutnými jehlancovými nebo v podélných dispozicích valbovými střechami, jejichž plochu členily vikýře, osvětlující pokoje v mansardách. Příznačná byla hmota základního masivního tělesa domu s výraznou střechou – a k němu přidané aditivní přístavky. Přídavné elementy jako arkýře, vikýře, balkony a lodžie dodávaly stavbě na malebnosti, zároveň ji však prodražovaly a často tak bylo jejich uplatnění podmíněno movitostí stavebníka. Soklová zóna, nejčastěji obložená lomovým kamenem, byla prostorově i materiálově oddělena od zbytku průčelí. Průčelí byla hladce omítaná, hladké plochy světlých fasád byly úsporně členěny lizénovými rámy či pouze průběžnými římsami vytaženými v omítce. Plochy průčelí často rozšiřovaly rizality s velkými arkýřovými okny, tzv. *bay windows*. Opakovaně se také užívaly obloukově ukončené vstupní portály či lunetové lodžie v patře. Nezbytnou součástí byla také veranda či terasa, organicky propojující interiér domu s prostorem zahrady. Pocit intimity zvyšovaly dřevěné prvky jako venkovní okenice či dřevěné konstrukce otevřených záďveří připojených k boční straně domu. Celkové vyznění dokreslovaly jednotně řešené zídky a ploty předzahrádek.

Rozvržení interiéru volně vycházelo z předválečné tradice, ovšem stejně jako v případě exteriéru se zde projevila větší střízlivost a úspornost. Zatímco pro předválečné stavby byla příznačná velkoryse řešená anglická schodišťová hala s navazující galerií v patře, v první polovině 20. let dochází buď k její významné prostorové redukci, nebo je koncept haly zcela opuštěn a nahrazen pouze nevel-

kou předsíní či rozšířenou chodbou. Nejčastější formou dispozičního řešení byla částečně podsklepená patrová stavba s jednou bytovou jednotkou o třech až pěti pokojích, k nimž se přidružovaly technické prostory: kuchyň (která byla v dobovém kontextu pojímána jako neobytná technická místnost, případně s připojeným pokojíkem pro služku), spíž, koupelna (v dobové terminologii označovaná jako „lázeň“), záchod a někdy komora. V suterénu se nacházel sklep, určený k ukládání topiva a skladování potravin, a samostatná prádelna. Téměř vždy byla součástí interiéru také krytá veranda, přes kterou se z hlavní obytné místnosti v přízemí dalo vyjít do zahrady, obdobnou funkci, vycházející vstříc dobovému očekávání „bydlení v zeleni“, plnily také lodžie v patře.⁴⁸

Co se týče materiálů užívaných v interiéru, schodiště do patra byla nejčastěji dřevěná (z měkkého či tvrdého dřeva), někdy též zhotovená z umělého kamene, schody do sklepa byly betonové. Podlahy v obytných pokojích byly u honosnějších domů z dubových či bukových parket, u méně nákladných z desek z měkkého dřeva (nejčastěji smrkového), spojených perem a drážkou. (V dobové terminologii byl tento typ podlah nazýván *loděv.*) Na podlahách technických místností (WC, spíže, kuchyně či koupelny) byly položeny cementové či méně často šamotové dlažby. Dřevěné prvky (okna, dveře a verandy) byly opatřovány trojí vrstvou olejových nátěrů, olejové nátěry byly vedle obkladů užívány i na stěnách koupelen. Stěny obytných místností bývaly nejčastěji vymalovány klišovými barvami světlých tónů s jemným vzorkem, u nížkonákladových domů pouze vybíleny. V oknech byly instalovány textilní stahovací rolety.⁴⁹ V koupelnách bylo umyvadlo s přívodem teplé a studené vody a samostatně stojící vana z pozinkovaného plechu (někdy smaltovaná). Klozety byly volně stojící, porcelánové. Vytápění nejčastěji zajišťovala tahová kachlová kamna, k vytápění ložnic se někdy užívala železná násypná kamna. Vybavení kuchyně tvořil zděný sporák obložený modrými či bílými kachli, s jednou či dvěma troubami, jehož příslušenstvím byl také vestavěný měděný kotel na ohřev vody.⁵⁰ V prádelnách byl zděný pult s vestavěným měděným umyvadlem na praní a s přívodem vody, přímo v podlaze prádelny pak byla výpust ústící do kanalizace. Standardním vybavením domů tohoto typu byl přívod teplé a studené vody, elektrické osvětlení připojené na městskou elektrickou síť a elektrický zvonek. V nově postavených ulicích, kam ještě nebyl zaveden městský vodovod, byly u domů budovány studny a voda z nich byla čerpána do rezervoáru umístěného

na půdě, odkud byla dále rozváděna. Odkanalizování bylo nejčastěji řešeno zděnou žumpou, umístěnou vedle domu.

Za typický příklad samostatně stojícího domu z první poloviny 20. let může sloužit např. dům na ulici Eleonory Voračické 696/1 (obr. 2, 3) s charakteristickým nečleněným obdélným půdorysem a mohutnou polovalbovou střechou s bedněnými štíty prolomenými trojicí drobných čtvercových okének, jehož obytné místnosti osvětlovala velká čtvercová trojdielná šestikřídlá okna, a s otevřeným záďveřím ve formě lunetové lodžie. Jednopatrová, částečně podsklepená stavba obsahovala jednu bytovou jednotku o čtyřech pokojích (dva v přízemí a dva v patře), z přídavných technických prostor se v přízemí nacházela kuchyň, předsín se schodištěm, koupelna, záchod a veranda, v patře pak komora. V suterénu byl sklep a prádelna.⁵¹

Příkladem častého typu řešení obytné budovy o dvou bytových jednotkách může být stavba v ulici Eleonory Voračické 662/6 (obr. 4, 5). Dům obdélného půdorysu s mohutnou sedlovou střechou a velkými sedlovými vikýři, vystupujícími z tělesa střechy na bočních stranách, je charakteristický průčelími ukončenými mohutnými trojúhelníkovými štíty, v jejichž vrcholech, stejně jako ve vrcholu vikýřů byla vložena okna tvaru elipsy. Sokl byl obložen lomovým kamenem, typické členění fasády bylo provedeno pásy vytaženými v omítce. Dům obsahoval v přízemí jeden byt o třech za sebou umístěných průchozích pokojích, jehož součástí

■ Poznámky

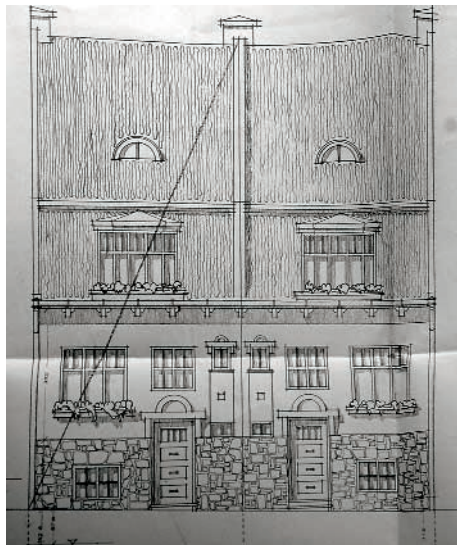
⁴⁷ „Jest to budova ve vilovém slohu postavena se zvýšeným přízemím a podkrovím.“ MZA, B 40 I, kart. 1503, Eleonory Voračické 683/11, technický popis stavby.

⁴⁸ Na stavebních plánech je tak nákras domu velmi často doplněn kresbou osázených truhlíků v oknech, treláže na fasádě s popínavou vegetací či prospektem vzrostlé zahrady.

⁴⁹ „Dodání a upevnění svinovacích záclon do oken ze Iněného, bíle pruhovaného grádlu, se šňůrou a upev. knoflíky se svinovacím zařízením.“ MZA, B 40 I, kart. 1442, Doležalova 711/14, rozpočet na stavbu rodinného domu z 15. 11. 1923.

⁵⁰ „1 sporák z modrých šamotových kachlíků se dvěma pečícími troubami [...], s obložením stěny nad sporákem, s ohřívacím na vodu, se vším.“ MZA, B 40 I, kart. 1442, Doležalova 711/14, rozpočet na stavbu rodinného domu z 15. 11. 1923.

⁵¹ Autorem projektu i stavitelem byl Ludvík Němeček, stavba byla realizována od dubna do září 1924. MZA, B 40 I, kart. 1501, Eleonory Voračické 696/1, technický popis stavby z 19. 4. 1924, kolaudační protokol z 19. 1. 1926, plánová dokumentace (nedat.).

20

21

Obr. 20. František Bláha, Plán řadového dvojdomu na ulici Tolstého (výřez), Brno, Tolstého 673/16, nedatováno. Moravský zemský archiv, fond B 40 I, kart. 1443.

Obr. 21. Řadový dvojdům, Brno, Tolstého 673/16 a 673/16a, 1923–1924, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2018.

byla předsíň, kuchyň, spíž, koupelna a záchod. V podkroví byl pak schodištěm přístupný druhý samostatný mansardový byt, zahrnující pokoj, kuchyň, komoru, záchod a prosklenou lodžii orientovanou do ulice. V suterénu byl sklep a prádelna.⁵²

Ze skupiny samostatně stojících objektů vyniká vila zemského rady Viléma Zeislera na Šmídkově ulici 661/7 (obr. 6, 7, 8). Honosný dům vycházející z anglických vzorů, jehož uliční průčelí člení předstupující mělký obdélný rizalit s trojicí oken (bay windows) a čtyřmi kanelovanými polosloupy, upoutá svým ušlechtilým provedením. Zahradní průčelí zajímavě dotvářel široký vikýř tvaru napoleonského oblouku, přímou reprodukcí tvarů vikýřů anglických staveb. Na dispozičním řešení je zajímavé včlenění dvou samostatných kuchyní, zrcadlově umístěných po stranách jídelny, které lze vysvětlit požadavky košer stravování židovského stavebníka.⁵³

Z formálního hlediska neméně zajímavou stavbou a současně ukázkou často užívaného typu dvojdomu (či dvojvily), kdy byly dva shodně provedené domy postaveny jako polořadové vedle sebe a obsahovaly totožné řešení, je dvojvila Jana Nečase 594/8 a 595/10 (obr. 9, 10, 11). Stavba v základu obdélného půdorysu, který je rozšířen válcovými arkýři v nárožích a válcovými rizality přidanými k zahradním průčelím, se vyznačuje romantickou atmosfé-

rou a osobitou syntézou historizujících i modernistických prvků. Hlavní obytná prostora byla do zahrady otevřena rizalitem půlkruhového půdorysu, osvětleným trojicí velkých oken. Pro Kolbingerovy stavby typické bylo použití půlkruhových završení otevřeného zádveří i verandy v přízemí. Vyznění podtrhovala malá elipsovitá i kruhová okénka rozmístěná po plášti stavby a výrazné dřevěné okenice s reliéfním geometrickým dekorem.⁵⁴

Vpravdě nevšední je také dvojdům na ulici Šeránkové 638/39 a 639/41 (obr. 12, 13, 14), který může dobře posloužit coby ilustrace úsluví použitého v názvu našeho příspěvku. „Dům jest postaven na skále,“ konstatuje lapidárně kolaudační protokol.⁵⁵ Skutečně se jedná o stavby situované na vrcholu strmé skály, jejíž přední stěna je opatřena soustavou schodišť, zídek a podest, umožňujících k nim přístup. Mohutná blokovitá hmota těles obou domů tak evokuje představu „hradu na skále“. Realizace nebyla levnou záležitostí. „Hradní opevnění“, umožňující pěší překonání skalní stěny, stavbu dvojnásobně prodražilo oproti srovnatelným projektům.⁵⁶ Podle dobového mínění však „Novostavba souladí docela s povšechným zevnějškem obce a hodí se k nejbližším okolním stavením“, a její poněkud kuriózní formální řešení tak lze chápat jako výsledek nutnosti praktického zvládnutí terénního zlomu a zároveň jako ilustraci dobové poptávky po okázalé vnější reprezentativnosti rodinného sídla.

Bloky řadové zástavby

V první polovině 20. let nevznikala většinou souvislá řadová zástavba po celé délce ulice, nýbrž daleko častěji pouze jednotlivé bloky tří, čtyř nebo pěti jednotně řešených řadových domů, komponovaných kolem středové osy, je-

jihž formální provedení odpovídalo tradičnímu klasicizujícímu pojetí. Také řadové stavby tohoto typu bývají označovány jako postavené ve *vilovém slohu*. Velmi časté u nich bylo užití trojúhelníkových štítů na vrcholech uličních průčelí, různých typů okenních šambrán a portálů

■ Poznámky

52 Autorem projektu i stavitelem byl Ludvík Němeček. Projekt pochází ze září 1922, stavba byla realizována od září 1923 do května 1924. MZA, B 40 I, kart. 1449, Eleonory Voračické 662/6, kolaudační protokol z 9. 10. 1924, technický popis stavby (nedat.), plánová dokumentace (nedat.).

53 Autorem projektu i stavitelem byl František Václavěk. Stavba byla realizována od srpna 1923 do června 1924. MZA, B 40 I, kart. 1557, Šmídkova 661/7, kolaudační protokol z 29. 10. 1924, plánová dokumentace.

54 Autorem projektu i stavitelem byl Vincenc Kolbinger, projekt pochází z prosince 1921, stavba byla realizována od 20. 3. 1922 do konce října 1922. (Vincenc Kolbinger je také autorem sousedící dvojvily Jana Nečase 624/12 a 625/14.) MZA, B 40 I, kart. 1501, Jana Nečase 594/8 a 595/10, kolaudační protokol z 8. 7. 1924, plánová dokumentace z prosince 1921, technický popis stavby, nedat.

55 MZA, B 40 I, kart. 1444, Šeránkova 638/39, kolaudační protokol z 1. 10. 1924.

56 Autorem projektu i stavitelem byl František Hrdina, první návrh pochází z května 1922, realizační projekt pochází z července 1922, stavba byla realizována od července 1922 do září 1923. Průměrná cena domů srovnatelné velikosti se pohybovala kolem 90 až 100 tis. Kčs, zde stavební náklad představoval 209 a 212 tis. Kčs. MZA, B 40 I, kart. 1444, Šeránkova 638/39 a kart. 1478, Šeránkova 639/41, kolaudační protokoly z 1. 10. 1924, rozpočet staveb, nedat., plánová dokumentace, červenec 1922 a září 1923.

57 Cit.: MZA, B 40 I, kart. 1444, Šeránkova 638/39, kolaudační protokol z 1. 10. 1924.

a členění fasád pomocí lizénových rámců. Charakteristické mohutné sedlové či valbové střechy s vikýři a obloukově či segmentově završené verandy a lodžie korespondují s formami užívanými u samostatně stojících objektů, obdobné bylo také dispoziční řešení i technické vybavení bytových jednotek, jak jsme je podrobně popsali výše. Kolem roku 1925–1926 se styl řadové zástavby výrazně změnil. Upustilo se od tradicionalistického vzhledu a daleko více bylo reflektováno avantgardní (funkcionalistické) tvarosloví. Převažovala nahuštěná řadová zástavba menších domků, jejichž formy byly stále více ovlivněny architektonickou avantgardou.

Jako typický příklad klasicizujícího řadového bloku jsme vybrali blok tří centrálně na osu komponovaných řadových domů na ulici Eleonory Voračické 683/11, 684/13 a 685/15 (obr. 15, 16).⁵⁸ Středový dům měl mít dle původního plánu v patře uličního průčelí dvojici segmentově uzavřených lodžii, od nichž bylo při realizaci upuštěno a byly nahrazeny okny.⁵⁹ Oba shodně řešené postranní domy mají vstupy z bočních stran, fasády člení vertikální lizénové rámy a okenní šambrány. Jednotné oplocení předzahradek tvořily kamenné zídky se zděnými pilířky ze světlých vápenopískových cihel, mezi nimiž byly dřevěné plotové dílce.⁶⁰

Více modernistické řešení představuje blok čtyř shodně řešených řadových domů v ul. Doležalova 708/8, 709/10, 710/12 a 711/14 (obr. 17), které jsou seskupeny do dvou zrcadlově převrácených dvojic. Uliční průčelí, proložené dvěma okny v přízemí a třemi v patře, vrcholí vyloženou korunní římsou a výrazným centrálně umístěným trojúhelníkovým štítem. Fasády člení lizénové rámy, vertikální římsy a plastické modelace ploch mezi okny. Vstupy zdůrazňují mohutné pravoúhlé portály, jejichž ostění je dekorováno hustou vertikální profilací.⁶¹

Nízkonákladovou produkci malých domků, sloužících k ubytování nejméně majetných klientů, dobře reprezentuje např. blok čtyř řadových domů v ulici Šmejkalova 558/25, 633/27, 635/29 a 636/31 (obr. 18, 19).⁶² Jednotlivé bytové jednotky zahrnovaly pouze jeden pokoj, nevelkou kuchyň, úzkou verandu, spíž a záchod v přízemí, v podkroví se pak nacházel druhý pokojík. Malé rozměry místností a minimalizované náklady vnitřního vybavení byly pro tento typ výstavby charakteristické.

Se zřetelem k originalitě řešení lze poukázat v souboru řadových bloků na dvojdům v ulici Tolstého 673/16 a 673/16a (obr. 20, 21). Uliční průčelí s vysokým kamenným soklem je charakterizováno trojicí různě velkých, asymetricky rozmístěných čtvercových oken s masivními šambránami s obloukovým motivem a ukonče-

no vyloženou korunní římsou. Až bizarní podoby nabývá velkoryse dimenzovaný polygonální vikýř s pětikřídlými okny, čnící do ulice z mohutné valbové střechy. Řešení synkretizující anglické vzory a zjednodušené historizující prvky s prvky rané moderny dobře ilustruje dobový experimentální přístup v hledání optimálního tvaru moderního rodinného domu.⁶³

V. Závěr

Žabovřesky, které se vynořily z válečné vřavy a z bouřlivých společenských změn po 1. světové válce, nám posloužily jako laboratorní vzorek pro zkoumání procesu formování předměstských zón privátního bydlení. Domy a ulice žabovřeských lokalit „Pod lesem“ a „Nad lesem“, obou s historií sahající až k počátkům ostrůvků příměstských vilových kolonií vzniklých po roce 1900, odrážejí reprezentaci, vkus i možnosti středostavovských stavebníků v nabídkách developerských podniků. Dochovaná zástavba rodinných domů, budovaných poprvé v dějinách ve velkém měřítku pro převážně českou zaměstnaneckou střední třídu, je dokladem mimořádné velkorysosti státních podpůrných programů 20. a 30. let 20. století, ale také představ řešení jednoho z ožehavých soudobých témat, totiž podoby moderního individuálního bydlení.

Na počátku 20. let 20. století poprvé masově vystupující česká střední třída hledá a nalézá svou společenskou pozici, jejímž hmotným odrazem je dům jako sídlo rodiny a její útočiště před otřesy a zvraty moderního věku. Domy vznikající v čase pádu starých autorit, v době otřesení řádu světa zničující válečnou katastrofou a sledem sociálních revolucí a současně v době sílící víry v očistu skrze modernitu, v Masarykův stát a v ideál nového řádu humanistické společnosti, jsou pozoruhodné mimo jiné svou dosud nedoceňovanou architektonickou kvalitou a malebností, danou jejich specifickým formálním řešením v duchu „tradicionalistické moderny“. Modernistické a tradicionalistické prvky se v tomto typu zástavby potkávají v originální syntéze, často s pozoruhodným výsledkem nesporných estetických kvalit. Přestože byly tyto obytné stavby při svém vzniku limitovány omezenými finančními prostředky stavebníků, disponovaly zřetelnou reprezentační funkcí a svou vysokou stavební kulturou a aktuální architektonickou formou spoluvytvářely moderní vizuální identitu střední třídy.

Jak má památková péče uchopit tuto často typizovanou, vlastně nenáročnou, a přesto působilou množinu hradů českého úřednictva 20. let? Trvale užívané rodinné domy, které dodnes představují vysoce preferované bydlení, jsou, jak již bylo dříve konstatováno, ve vět-

šině případů modernizované, což je pochopitelné, žel často ale také v běhu času zbavené malebných prvků svého původního vnějšího členění a tektoniky fasád (což je vysvětlitelné zejména úpadkem stavebního řemesla i všeobecného vkusu a nároků majitelů domů v druhé polovině 20. století). Vedle staveb mimořádných (Jurkovičova vila) a nadstandardních (některé domy české úřednické kolonie „Nad lesem“ a v ulici Jana Nečase „Pod lesem“), které mají status kulturní památky, jen několik ojedinělých domů a bloků požívá památkové ochrany (a to dosud pouze jejich průčelí). Téměř intaktně je ovšem dochován urbanismus žabovřeské zástavby rodinných domů, ve většině případů též siluety a hmoty budov, a proto by patrně nejlepší formou uchování tohoto mimořádně významného prvku kulturního dědictví české společnosti byla plošná ochrana prostřednictvím připravované brněnské městské památkové zóny. Ojedinělé dobře dochované stavby by pak mohly být individuálně navrženy na prohlášení za kulturní památku.

Článek vznikl v rámci výzkumného cíle Moderní architektura 20. století, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (DKRVO).

■ Poznámky

58 Autorem projektu i stavitelem byl František Hrdina, projekt pochází ze září 1922, stavba byla realizována od prosince 1923 do 10. 7. 1924. MZA, B 40 I, kart. 1503, Eleonory Voračické 683/11, kolaudační protokol z 25. 7. 1925.

59 MZA, B 40 I, kart. 1503, Eleonory Voračické 683/11, 684/13, 685/15, původní plán řadového bloku, nedat. MZA, B 40 I, kart. 1503, Eleonory Voračické 683/11, realizační plán ze září 1923.

60 U domu Eleonory Voračické 685/15 je původní oplocení předzahradky dochováno.

61 Autorem projektu i stavitelem byl Ludvík Němeček, blok byl postaven mezi lety 1923–1924. MZA, B 40 I, kart. 1442, Doležalova 711/14, kolaudační protokol z 23. 5. 1925.

62 Autorem projektu i stavitelem byl František Hrdina, projekt pochází z května 1923, stavba byla realizována od 15. 7. 1923 do 28. 8. 1923. MZA, B 40 I, kart. 1441, Šmejkalova 635/29, stavební dokumentace.

63 Autorem projektu i stavitelem byl František Bláha, stavba byla realizována od srpna 1923 do června 1924. MZA, B 40 I, kart. 1443 a 1530, Tolstého 673/16 a 673/16a, stavební a plánová dokumentace.